

Hendrik Cloete and Johannes Colijn in Constantia between them exercised a monopoly over its production, which simply could not be evaded. Moreover they needed a reasonable return on their investments, and for their labour, and if this was not forthcoming from the Company, then the possibilities for the evasion of the VOC's monopoly were considerable. In 1783, at the height of the Forth Anglo-Dutch War, the Danes even organised an auction of Constantia wine in Amsterdam, to the consternation of the Heeren XVII. How the sale of the Constantia vintages was to be organised, and what the rights of the Company and of the farm-owners were to be was thus a question of negotiation.

In this volume, put out by the Van Riebeeck Society with its customary care and full annotation, one stage in those negotiations are set out. Hendrik Cloete was in the habit of making use of his friend Hendrik Swellengrebel, son of a former Cape Governor, as his intermediary in the Netherlands. As a result, copies of much of the correspondence on the marketing of the wine ended up in the Swellengrebel family archives, together with an extensive correspondence between the two men, much of which was published in an earlier volume of the Society. The material provides fascinating insights into the workings of a major Cape wine farm in the later eighteenth century, although of course, as is pointed out in Gerrit Schutte's introduction, Cloete was always concerned to demonstrate that he was unable to make a profit out of Groot Constantia, and that he was on the edge of destitution, which was clearly not the case — he was and remained a very rich man. For all that, both as an indication of how at least some parts of Cape agriculture functioned and as a sample of the commercial practices of the VOC in its last years, this volume is most welcome.

There is one point, though, which needs attention, namely the language. Schutte comments in his introduction that historical documents need to be studied in their original language, and of course he is quite right in this. The Van Riebeeck Society is to be praised for maintaining its practice of publishing documents both in the Dutch original and in English translation. If he is to be true to his principles in this, why did Schutte allow his introduction and the annotation to be translated from his Dutch into Afrikaans? Presumably in this he felt the need to make a gesture towards his South African hosts. But then, why Afrikaans? I can imagine that translation into all eleven official languages of South Africa would be impossible, but if there had to be translation beyond English, which has become 'more equal' than the other ten, then Xhosa has as much claim as Afrikaans, as with English they form the official languages of the province in which Constantia is to be found. The reasons must be in the convoluted politics of language in South Africa, and should have been explained.

Robert Ross

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

H. de Leeuwe, *De Amsterdamse Schouwburg in 1795. Het eerste jaar der Bataafse vrijheid* (Zutphen: Walburg pers, 2003, 343 blz., €39,50, ISBN 90 5730 266 7).

Iemand die zich minzaam mét zijn voornaam als schrijver meldt, roept in eerste instantie het beeld op van een persoon van niet al te gevorderde leeftijd. Maar het wordt opnieuw duidelijk dat men met eerste indrukken voorzichtig moet zijn. De schrijver is niemand minder dan de

eerste hoogleraar in de theaterwetenschap in Nederland, Hans Heinz Joachim de Leeuwe. Hij bekleedde die post van 1966 tot 1981 — daarvóór leidde hij al enige tijd het desbetreffende instituut in Utrecht. Op de gebruikelijke leeftijd van 65 jaar nam hij afscheid als hoogleraar. Het onderhavige boek heeft hij dus als royale 'tachtiger' geproduceerd. Dat dwingt al bij voorbaat respect af. Bij zijn afscheid als hoogleraar werd de wens uitgesproken dat hij 'weer eens een uitgebreidere studie in boekvorm zal gaan schrijven' (H. Mulder, 'De Turkse violist. Herinneringen aan professor De Leeuwe en het Instituut voor theaterwetenschap te Utrecht', *Proscenium*, VII (1983) 14). Sindsdien heeft hij, onder andere, gepubliceerd over Goethe en Bilderdijk en zijn medewerking verleend aan de uitgave van de *Volledige Werken* van Multatuli. En nu heeft hij dan plaatsgenomen in de Amsterdamse Schouwburg in het jaar waarin de Patriotten hun tweede kans kregen: 1795. Hij zal een plek gezocht hebben in de loge om niet te veel afleiding te ondervinden van rumoerend publiek op de parterrevloer of het schellinkje. Vanuit die positie, met voldoende zicht op de zaal en het toneel, heeft hij alle stukken die dat jaar werden gebracht aanschouwd, uitgebreid beschreven en van commentaar voorzien. In januari, meteen na de 'bevrijding', ging de schouwburg weer open en was er nog een half seizoen te gaan. De eerste helft van het volgende seizoen, tot januari 1796, is aansluitend in ogenschouw genomen. In totaal betreft het ruim 100 stukken, gebracht in ongeveer 230 voorstellingen: kluchten, blijspelen, tragedies, zangstukken, balletten en combinaties van toneel, zang en ballet.

Het leeuwendeel van het boek wordt uiteraard besteed aan de beschrijving van de gespeelde stukken en wat de schrijver daar aan overpeinzingen aan toevoegt. Zelfs de stukken die bewust of door toeval niet werden gegeven, zijn niet aan zijn aandacht ontsnapt. Een aanzienlijk kleiner deel van het werk bevat enkele beschouwingen over het gebodene en de gevolgtrekkingen die daaruit gemaakt kunnen worden. Verder is het boek verlucht met de nodige functionele afbeeldingen en voorzien van enkele bijlagen betreffende de gespeelde werken. Aan onvolkomenheden ontkomt men niet in een werk van deze omvang, bijvoorbeeld op bladzijde 300: 'Bramanti', in plaats van 'Bramante' en op de bladzijden 307-308: 'plaat 20 figuur 2' wordt wel aangekondigd maar niet getoond.

Het jaar 1795 is natuurlijk interessant vanwege de Bataafse Omwenteling. Bovendien valt het jaar in de periode van de zegevierende burgerij die zich graag 'verlicht' en 'weldenkend' noemt, terwijl tegelijkertijd de sentimenten van de Romantiek zich al laten gelden. De manier waarop De Leeuwe een en ander beschrijft, wekt inderdaad de indruk dat hij de stukken voor zijn geestesoog gespeeld ziet. Hoewel hij blijft kijken met de ogen van iemand die ruim 200 jaar later leeft, laat hij zich af en toe zodanig meevoeren door zijn onderwerp dat hij een zinsnede of enkele woorden in achttiende-eeuwse spelling door zijn tekst mengt. 'Toen' en 'nu' vloeien daar moeiteloos ineen. De Leeuwe's empathie geeft ook de lezer de mogelijkheid om zich maximaal in te leven in de sfeer van die tijd. De schouwburg is immers een 'leerschool' waar de toeschouwers de kans geboden wordt een gewenste werkelijkheid waar te nemen om vervolgens gesticht of gelouterd in hun woonsteden terug te keren. Uiteraard worden er 'politiek correcte' stukken geprogrammeerd en stukken met een teveel aan Oranje afgevoerd. In verband met de programmering is er zelfs even sprake van 'actie voeren' door enkele burgers en acteurs. Maar ook deze revolutie is van fluweel. Later zal er pas met tomaten worden gegooid. Overheersend zijn de stukken waarin de burgerlijke idealen van de Verlichting in beeld worden gebracht, vooral de gelijkheid, de vaderlandsliefde en de broederschap der volkeren. Aan gevoelige expressie wordt ruim baan gegeven. Er wordt veel geweend, ten voeten gevallen en berouwvol geknield. Opvallend is het aantal rollen waarin de uitgebeelde personages bereid zijn zich te doorsteken. In al dan niet hechte alexandrijnen wordt er getreurd en gejubeld binnen

de drie klassieke eenheden van tijd, plaats en handeling. Toch kondigen zich veranderingen aan, zij het in ons land weer later dan elders. Regelmatig worden ook stukken in proza waargenomen en de drie eenheden worden nog wel eens opgerekt.

Het is geen boek dat men in één adem uitleest. Een ideale schouwburgavond bestond destijds uit iets ernstigs, een ballet en iets vrolijks. De lezer moet dat eigenlijk ook als leidraad aanhouden en zich beperken tot het lezen van enkele stukken per dag. Hij moet de tijd nemen om ze rustig tot zich te nemen. De licht ironische toon waarop Hans de Leeuwe zijn lezers uitleg verschaft komt zo ook het beste tot zijn recht.

Jan K. H. van der Meer

L. van Molle, P. Heyrman, ed., *Vrouwenzaken-zakenvrouwen. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800-2000* (Bijdragen Museum van de Vlaamse sociale strijd XVIII; Leuven: KADOC, Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 2001, 304 blz., €23,55, ISBN 90 76686 08 4).

Vrouwen zijn onderbelicht in de bedrijfsgeschiedenis. In het eerste deel van dit boek geven drie auteurs de historiografische, juridische en kwantitatieve achtergronden van dit inmiddels algemeen erkende feit. Leen van Molle beschrijft hoe de zogenaamd sekse-neutrale maar in feite mannelijke blik waarmee (bedrijfs)historici naar het verleden kijken, een rol speelt in het negeren van vrouwelijke ondernemers. Maar ook de vrouwenhistorici krijgen van haar een veeg uit de pan; door *uitzonderlijke* vrouwen te bestuderen, bevestigt de vrouwengeschiedenis in feite de retoriek van het bestaan van gescheiden mannelijke en vrouwelijke leefwerelden.

Peter Heyrman gaat uitvoerig in op de historisch-statistische bronnen van zelfstandige vrouwelijke arbeid in de negentiende en twintigste eeuw. Onder invloed van de juridische handelingsonbekwaamheid van gehuwde vrouwen werden de zelfstandige economische activiteiten van hen vaak verzwegen bij officiële tellingen, terwijl er in de Belgische praktijk veel — juridisch toegestane — wegen waren voor vrouwen om zelfstandig te opereren. Heyrman concludeert dat er tussen 1846 en 2000 steeds minimaal 20 à 30 procent zelfstandige vrouwen in België waren. Vrouwenarbeid behelsde dus zeker meer dan huishoudelijk of agrarisch werk of loonarbeid in fabrieken.

Toch is er niet veel bekend over vrouwelijke ondernemers. Het tweede deel van de bundel bevat tien bijdragen die deze leegte enigszins opvullen. In zijn totaliteit is dit deel een illustratie van een gebrek dat in deel I al wordt geconstateerd: de grote middengroep van de vrouwelijke ondernemers blijft wederom onderbelicht. In meer dan de helft van de artikelen gaat het om het hogere echelon van ondernemende vrouwen; de vrije beroepen, beeldende kunstenaars en componisten, met als toppunt de gegoede dames in de negentiende eeuw die hun (familie) kapitaal inzetten in maatschappelijk geëngageerde projecten. Hier wordt het begrip ondernemerschap wel erg opgerekt. De redenering dat deze vrouwen wegbereidsters waren voor latere ondernemers overtuigt mij niet.

Op zichzelf is het wel terecht om te kiezen voor een ruime definitie van ondernemerschap, namelijk als een marktgerichte economische activiteit waarbij de ondernemer zelf de eindverantwoordelijkheid draagt. Alleen op die manier is het mogelijk om in de bronnen verscholen ondernemers op het spoor te komen. Maar zelfs dan blijft de zichtbaarheid van zelfstandige vrouwen een probleem zoals de bijdragen over vrouwen in kleinhandel en horeca van Valérie Piette en in de kant- en borduursector van Frieda Sorber aantonen. Niet toevallig zijn dit de enige bijdragen over de middengroepen.